

**ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ
Δ' ΤΑΞΗΣ ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΔΕΥΤΕΡΑ 2 ΙΟΥΝΙΟΥ 2014 - ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΟ ΜΑΘΗΜΑ:
ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ**

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΘΕΜΑΤΩΝ

A1. Επομένως ούτε εκ φύσεως ούτε όμως και αντίθετα προς τη φύση μας υπάρχουν μέσα μας οι αρετές, αλλά εμείς έχουμε από τη φύση την ιδιότητα να τις δεχτούμε, ενώ τελειοποιούμαστε σ' αυτές με τον εθισμό. Ακόμα σχετικά με όσα υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, πρώτα βρισκόμαστε εφοδιασμένοι με τις δυνατότητες γι' αυτά και ύστερα προχωρούμε στις αντίστοιχες ενέργειες (πράγμα το οποίο φαίνεται στις αισθήσεις: γιατί δεν αποκτήσαμε τις αισθήσεις έχοντας δει πολλές φορές ή έχοντας ακούσει πολλές φορές, αλλά αντίθετα έχοντάς τις κάναμε χρήση τους, δεν τις αποκτήσαμε έχοντας κάνει ξανά και ξανά χρήση τους) όμως αποκτούμε τις αρετές, αφού πρώτα πραγματώσουμε τις αντίστοιχες δυνατότητες, όπως ακριβώς συμβαίνει και στις άλλες τέχνες: όσα δηλαδή πρέπει να μάθουμε να τα κάνουμε, τα μαθαίνουμε κάνοντάς τα για παράδειγμα, οι άνθρωποι γίνονται οικοδόμοι χτίζοντας οικοδομήματα και κιθαριστές παίζοντας κιθάρα· έτσι λοιπόν γινόμαστε δίκαιοι κάνοντας δίκαιες πράξεις, σώφρονες κάνοντας σώφρονες πράξεις και ανδρείοι κάνοντας ανδρείες πράξεις.

B1. Ο Αριστοτέλης στην αρχή του Β' βιβλίου (1103b) προσδιορίζει τα δύο είδη των αρετών και το χαρακτήρα τους: οι διανοητικές αρετές είναι αποτέλεσμα διδασκαλίας, ενώ οι ηθικές είναι αποτέλεσμα εθισμού.

Διακρίνει δυο μορφές της αρετής: τη διανοητική και την ηθική. Εξετάζει όχι την ουσία της αρετής, αλλά τον τρόπο με τον οποίο γεννιέται, την προέλευση και τους απαραίτητους όρους ύπαρξής της.

Οι διανοητικές αρετές (σοφία, φρόνηση, σύνεση) αφορούν το λογικό μέρος της ψυχής, ενώ οι ηθικές (δικαιοσύνη, σωφροσύνη, ανδρεία) αφορούν το επιθυμητικό. Το τρίτο μέρος της ψυχής που αφορά τη διατροφή και την αύξηση είναι καθαρά άλογον και γι' αυτό δεν έχει καμία σχέση με την αρετή.

Η διανοητική αφορά το καθαρά λογικό μέρος της ψυχής π.χ η σοφία, η σύνεση, η φρόνηση κ.α. Απλώς θίγονται οι προϋποθέσεις απόκτησής της. Η γένεσις και αύξησις είναι αποτέλεσμα εμπειρίας και χρόνου γι' αυτό και το βάρος πέφτει στο δάσκαλο και τη διδασκαλία που εφαρμόζει. Η διατύπωση «το πλείον» αφήνει να εννοηθεί ότι υπάρχουν και άλλοι παράγοντες, οι οποίοι όμως προσπερνούνται. Ευνόητο λοιπόν, αφού οφείλονται στην διδασκαλία, είναι μεταδίδσιμες, την κύρια ευθύνη για τη μετάδοσή τους φέρει η εκπαίδευση και οι φορείς της, εκτός από την ευθύνη που έχουν και οι άλλοι παράγοντες ακόμα και το ίδιο το άτομο. Η απλή αναφορά στη διανοητική αρετή γίνεται για μεθοδολογικούς λόγους για να γίνει η διάκριση των δυο αρετών και να φανεί η διαφορετική προέλευσή τους.

Ο Αριστοτέλης ορίζει ως θεμελιακές διανοητικές αρετές τρεις: «σοφία, συνεσίς, φρόνησις» πιστεύει ότι ο άνθρωπος με τη διδασκαλία φτάνει στην κατάκτηση και πραγμάτωσή τους.

Η απόκτηση των διανοητικών αρετών είναι προϊόν μάθησης- η μαθησιακή διαδικασία απαιτεί χρόνο· και μόνον έτσι θα αποκτήσει ο μαθητευόμενος τις πρακτικές γνώσεις και εμπειρίες που θα τον οδηγήσουν στη βίωση και πραγμάτωση της αρετής. Για παράδειγμα: η φρόνηση είναι η πρακτική λογική ικανότητα να διακρίνει κάποιος

τα καλά από τα κακά- και αυτή την πρακτική ικανότητα την αποκτά κανείς με τη διδασκαλία.

Ο Αριστοτέλης αποδίδει τη γένεση και τελείωση της ηθικής αρετής στο «έθος»· αντίθετα, την πραγμάτωση της διανοητικής αρετής τη συνδέει με τη διδασκαλία. Λέγει μάλιστα ο Πλάτωνας ότι ο άνθρωπος αποκτά κάποια ψυχικά χαρακτηριστικά ήδη από τα πρώτα στάδια της ανάπτυξης του.

Η ηθικοποίηση του ανθρώπου είναι προϊόν συνήθειας- μέσω της ηθικής πράξης εθίζεται στην αρετή- οι πρακτικές δραστηριότητες και η καθημερινή άσκηση θα καλλιεργήσουν τις ηθικές ιδιότητες της ψυχής.

Με αφετηρία την ετυμολογική συγγένεια αποδίδει και εννοιολογική συγγένεια στις λέξεις. Η ετυμολογική σχέση ηθικής - έθους υπονοεί ότι το βάρος για την κατάκτησή της πέφτει στον ίδιο τον άνθρωπο, ως αποτέλεσμα εθισμού, άσκησης και εμπέδωσης. Η απόκτηση αρετής δεν είναι θέμα απλής γνώσης, όπως υποστηρίζει ο Σωκράτης, αν και εννοούσε μια βαθύτερη πεποίθηση για την αξία κάθε αρετής και τη χρησιμότητά της.

Ανακεφαλαιώνοντας στο χωρίο που εξετάζουμε εδώ ο Αριστοτέλης προχωρεί σε μια πολύ ενδιαφέρουσα επισήμανση για την κατάκτησή τους: η διανοητική αρετή προϋποθέτει κατά κύριο λόγο τη διδασκαλία-η γέννηση και η ανάπτυξη δηλαδή της σοφίας, της σύνεσης και της φρόνησης είναι συνάρτηση της πείρας που θα αποκτήσει το άτομο, σιγά σιγά, μέσα από τα μαθήματα, και ακόμη του χρόνου που θα διαθέσει για να λάβει την κατάλληλη αγωγή. Αντίθετα, τώρα- η κατάκτηση και βίωση της ηθικής αρετής προϋποθέτει σε απόλυτο βαθμό τη θέληση του ατόμου να εθιστεί σ' έναν ορισμένο τρόπο συμπεριφοράς-γίνεται δηλαδή ένας άνθρωπος ηθικός με την επανάληψη των ίδιων ενεργειών, όταν επανειλημμένα ασκηθεί σε πράξεις σωφροσύνης, ανδρείας, γενναιοδωρίας, δικαιοσύνης.

Σύμφωνα μ' αυτά, την κύρια ευθύνη για τη μετάδοση των διανοητικών αρετών την έχει ο δάσκαλος-αυτός είναι εκείνος που θα προσφέρει τις απαραίτητες γνώσεις στους μαθητές και θα τους βοηθήσει να αναπτύξουν τον «ορθό λόγο», το κριτικό πνεύμα- έτσι θα καλλιεργήσουν τις έμφυτες εκείνες πνευματικές ιδιότητες, θα διευρύνουν τους πνευματικούς τους ορίζοντες και θα γίνουν «σοφοί».

Αντίθετα την ευθύνη για την πραγμάτωση της ηθικής αρετής την έχει το ίδιο το άτομο· με δική του δηλαδή επιλογή ο κάθε άνθρωπος ακολουθεί το «ηθικώς πράττειν»· με τη θέληση του στρέφεται σε ηθικές πράξεις και με την επιμονή του σε έργα ανδρείας θα γίνει «αγαθός».

Συμπερασματικά: Δάσκαλος → μαθητής → διανοητική αρετή

Άτομο → εθισμός → ηθική αρετή

B2.

Είναι θεμελιώδης στη φιλοσοφία του Αριστοτέλη η συχνά αντιθετική διάκριση των εννοιών δύναμις-ενέργεια. Δύναμις είναι η δυνατότητα που έχει ένα πράγμα ή όν να γίνει ή να κάνει κάτι ενώ ενέργεια είναι η πραγμάτωση αυτής της δυνατότητας.

Αν ενέργεια σημαίνει την ικανότητα καταβολής προσπάθειας ή τη θέληση να χρησιμοποιούμε όλη τη δύναμη μας, τότε μπορούμε να συμπεράνουμε ότι το έθος εκφράζει το έν δυνάμει, όπως υποστηρίζει ο Αριστοτέλης.

Η δεύτερη έχει μεγαλύτερη αξία από την πρώτη. Οι δυνάμεις είναι τα a priori στοιχεία ενώ οι ενέργειες τα a posteriori στοιχεία του ανθρώπινου όντος. Και τα πρωτογενή και τα υστερογενή στοιχεία χαρακτηρίζουν τον άνθρωπο.

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη (Μετά τα Φυσικά) υπάρχουν τρία είδη δυνάμεων:

- αυτές που υπάρχουν στον άνθρωπο από τη γέννηση του (αισθήσεις) και συνδέονται με το άλογο μέρος της ψυχής
- αυτές που τις αποκτά ο άνθρωπος με την άσκηση, με το έθος (το παίξιμο ενός μουσικού οργάνου) και συνδέονται με το λογικό μέρος της ψυχής
- αυτές τις δυνάμεις που αποκτά ο άνθρωπος με τη μάθηση (τέχνες) και συνδέονται με το λογικό μέρος της ψυχής

Επομένως στο έθος εμπεριέχεται κάποιο στοιχείο λογικής, επειδή όμως η ηθική γεννιέται από το έθος οι ηθικές αρετές σχετίζονται με το επιθυμητικό μέρος της ψυχής, όπου συνδυάζεται το λογικό με το άλογο στοιχείο.

Συνεχίζοντας τη θεμελίωση της θέσης του ότι καμία ηθική αρετή δεν υπάρχει εκ φύσεως κάνει μια αντιδιαστολή ανάμεσα στα γνωρίσματα που ο άνθρωπος έχει από τη φύση του και τις αρετές και χρησιμοποιεί παραδείγματα που αντλεί από τις φυσιολογικές λειτουργίες του ανθρώπου.

Σχετικά με όσα έχουμε εκ φύσεως υπάρχει εκ των προτέρων η δυνατότητα να πραγματοποιούν και ύστερα χρονικά πραγματώνονται άμεσα χωρίς να χρειάζεται ο εθισμός· παράδειγμα οι αισθήσεις· η όραση και η ακοή υπάρχουν εκ φύσεως ως δυνατότητες, πλήρως ανεπτυγμένες και δεν τις αποκτούμε εκ των υστέρων με τη συχνή χρήση τους. Προηγείται η ύπαρξη και ακολουθεί η ενέργεια, οι εμπειρίες δηλαδή έχουμε πρώτα την ικανότητα και μετά τη χρησιμοποιούμε, δεν συμβαίνει όμως το αντίθετο· μέσα από την άσκηση να αποκτήσουμε την ικανότητα.

Σχετικά με την ηθική αρετή έχουμε από τη φύση μόνο την ιδιότητα να τη δεχτούμε, στη συνέχεια όμως διαφοροποιείται από εκείνα που έχουμε εκ φύσεως· εδώ δηλαδή συμβαίνει το αντίθετο, προηγείται η ενέργεια και ακολουθεί η κατάκτηση της ηθικής αρετής. Έτσι ενισχύεται η άποψη ότι καμία ηθική αρετή δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως.

Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί για τις δυνάμεις όσων είναι εκ φύσεως το επίρρημα πρότερον, ή απαρέμφατα και μετοχές αορίστου, ενώ για τις ενέργειες τό ύστερον. Το ίδιο και για τις ηθικές αρετές· εδώ όμως οι ενέργειες προηγούνται ή συμπίπτουν χρονικά με τις δυνάμεις.

Τα επίρρηματα πρότερον -ύστερον δηλώνουν την εξέλιξη, ανάπτυξη των ιδιοτήτων στον άνθρωπο.

Εδώ συνδέει τις δυνάμεις με το πρότερον και τις ενέργειες με το ύστερον, εννοώντας ότι οι δυνάμεις έχουν μόνο χρονική προτεραιότητα έναντι των ενεργειών και όχι λογική ή οντολογική. Τονίζει τη χρονική διαφορά που παρουσιάζουν για να γίνει κατανοητή η διαφορά ανάμεσα σε όσα έχουμε από τη φύση μας και στις ηθικές αρετές.

Ο Αριστοτέλης επιστρατεύει το παράδειγμα των αισθήσεων, για να στηρίξει τις απόψεις του. Καταφεύγει στη χρήση λογικών μέσων για να θεμελιώσει την άποψη που διατύπωσε στην αρχή της 2ης ενότητας - κι ένα πρόσφορο τεκμηριωτικό μέσο είναι το παράδειγμα· αναφέρεται στις αισθήσεις· και συγκεκριμένα στη λειτουργία των αισθήσεων της όρασης και της ακοής. Η όραση και η ακοή δεν οφείλονται στην επαγάλιψη των ερεθισμάτων αλλά στην κατοχή των αντίστοιχων αισθήσεων. Δεν κατέχουμε λοιπόν τις αισθήσεις της όρασης και της ακοής, επειδή πολλές φορές είδαμε ή ακούσαμε κάτι. Κάθε άλλο μάλιστα· χρησιμοποιούμε τις αισθήσεις μας αυτές επειδή τις κατέχουμε, ως δώρα της φύσης, και δεν τις κατέχουμε επειδή τις χρησιμοποιήσαμε. Απλούστερα το ότι βλέπουμε και το ότι ακούμε δεν είναι αποτέλεσμα άσκησης αυτών των αισθήσεων. Αντίθετα, βλέπουμε και ακούμε επειδή προηγουμένως η φύση μάς έχει επιδαψιλεύσει αυτές τις ιδιότητες.

Μετά την παρενθετική περίοδο, ο Αριστοτέλης επανέρχεται στον προηγούμενο συλλογισμό. Η αρχική, γενικού χαρακτήρα, διατύπωσή του εξειδικεύεται στη

συγκεκριμένη περίπτωση των ηθικών αρετών. Τις αισθήσεις τις έχουμε ως φυσικές ιδιότητες, ενώ τις αρετές τις αποκτούμε αφού προηγουμένως τις ενεργοποιήσουμε. Οι ανθρώπινες αρετές είναι προϊόν ενεργοποίησης και άσκησης τους - δεν είναι αρκετό το ότι τις έχουμε «δυνάμει» μέσα από τις πρακτικές δραστηριότητες της ζωής εκδηλώνουμε και καλλιεργούμε τις φυσικές μας αρετές. Η άσκηση προϋποθέτει την επανάληψη και επομένως οι ηθικές αρετές συνδέονται με το έθος.

Είδαμε στην 1η ενότητα ότι ο Αριστοτέλης, χρησιμοποιώντας έναν παραγωγικό συλλογισμό, έφτασε στο συμπέρασμα: «οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίγνεται». Στη 2η ενότητα ο φιλόσοφος εισάγει ένα καινούργιο επιχείρημα (το ότι είναι ένα άλλο επιχείρημα δηλώνεται με το σύνδεσμο «ἔτι») προκειμένου να θεμελιώσει καλύτερα την άποψη ότι οι ηθικές αρετές δεν είναι ἐμφυτές στον άνθρωπο.

Το δεύτερο αυτό επιχείρημα είναι το εξής:

- α.** όλοι οι άνθρωποι έχουμε εκ φύσεως ορισμένες ιδιότητες (λόγου χάρι ἐμφυτες είναι οι αισθήσεις της όρασης, της ακοῆς κ.λπ.)- έχοντας αυτές τις φυσικές προδιαθέσεις, προχωρούμε, σιγά-σιγά, στην ενεργοποίησή τους, και μετατρέπουμε έτσι τις δυνατότητες σε ικανότητες- επειδή δηλαδή γεννιόμαστε με τη φυσική ιδιότητα της όρασης ή της ακοῆς, αρχίζουμε κάποια στιγμή να βλέπουμε ή να ακούμε.
- β.** δεν συμβαίνει το ίδιο με τις ηθικές αρετές, για να εκδηλώσει ο άνθρωπος μια ηθική ιδιότητα, πρέπει πρώτα-πρώτα ο ίδιος να ενεργοποιηθεί, για να συμπεριφέρεται δηλαδή κάποιος με ανδρείο ή δίκαιο τρόπο, θα πρέπει επανειλημμένα να ασκηθεί σε πράξεις ανδρείας ή δικαιοσύνης- θα πρέπει να εθιστεί σε ενέργειες τέτοιου είδους, προκειμένου να αποκτήσει τη συγκεκριμένη ιδιότητα.

Άρα: οι ηθικές αρετές δεν ανήκουν σ' αυτά που ο άνθρωπος τα έχει εκ φύσεως.

B3. Σχολικό βιβλίο σελ. 152: «Πριν από όλα όμως ο Αριστοτέλης...διακρίνει τις ανθρώπινες αρετές σε ηθικές και διανοητικές.»

B4.

οὐσία	: ουσία, ουσιώδης
ἔσχηκε	: σχέση, ἄσχετος
πεφυκότων	: φύση, φυτικός
χρησάμενοι	: χρήση, χρηστικός
μανθάνομεν	: μάθηση, αμαθής

Γ1.

Γιατί νομίζω ότι εσείς αγνοείτε ότι πολλές πράξεις ήδη τέτοιου είδους έχουν γίνει, τις οποίες στην αρχή βέβαια όλοι ανεξαιρέτως θεωρούσαν ότι είναι συμφορές και συμπονούσαν τους παθόντες, στη συνέχεια όμως κατάλαβαν ότι αυτές οι ίδιες έχουν γίνει αιτίες πολύ μεγάλων καλών. Κι γιατί πρέπει να πω τα περισσότερα; Αλλά και τώρα τις πόλεις αυτές που τουλάχιστον είναι πρώτες, εννοώ/λέγω την Αθήνα και τη Θήβα/την πόλη των Αθηναίων και την πόλη των Θηβαίων θα βρίσκαμε ότι δεν απέκτησαν μεγάλη ανάπτυξη από την ειρήνη, παρά με τις δυστυχίες που δοκίμασαν πρώτα στον πόλεμο πάλι ανέκτησαν την προηγούμενη δυναμική τους, απ' αυτές η μια κατέστη ηγεμόνας των Ελλήνων ενώ η άλλη στην παρούσα κατάσταση έχει γίνει τόσο μεγάλη, όσο κανένας ποτέ ως τώρα δεν περίμενε/ήλπιζε ότι θα γίνει. Γιατί η φήμη και οι λαμπρότητες/ δόξες συνηθίζουν να γίνονται όχι από την ησυχία αλλά από τους αγώνες.

Γ2.

ὕμᾱς	: σφᾶς
τοιαῦται	: τοιούτων
ἀγαθῶν	: εὖ
ἐπίδοσιν	: ἐπίδοσι
ἡγεμόνα	: ἡγεμόσι
οἶμαι	: ὥετο
ὑπέλαβον	: ὑποληφθῆναι
τοῖς παθοῦσι	: τοῖς πεισομένοις
ἔγνωσαν	: γνοίη
γίγνεσθαι	: γενέσθαι

Γ3α.

ὕμᾱς	: υποκείμενο στο ειδικό απαρέμφατο «ἀγνοεῖν», ετεροπροσωπία
συμφορᾶς	: κατηγορούμενο στο «ἄς» μέσω του εἶναι
τοῖς παθοῦσι	: επιθετική μετοχή ως αντικείμενο στο ρήμα συνηχέσθησαν.
Τι	: αιτιατική της αιτίας στο λέγειν
Λαβούσας	: κατηγορηματική μετοχή που αναφέρεται στο αντικείμενο του εὔροιμεν, «τάς πόλεις».
ἡγεμόνα	: κατηγορούμενο στο αντικείμενο «τήν μέν» της μετοχής καταστᾶσαν

Γ3β.

Δευτερεύουσα ονοματική ειδική πρόταση που εισάγεται με τον ειδικό σύνδεσμο ὅτι γιατί εκφράζει αντικειμενική γνώμη και εκφέρεται με οριστική γεγόνασιν γιατί δηλώνει το πραγματικό. Λειτουργεί ως αντικείμενο στο απαρέμφατο ἀγνοεῖν.

Επιμέλεια απαντήσεων:

Μπέκου Νατάσα

Σκυριανού Μαίρη

Φιλόλογοι

Φροντιστήριο Μ.Ε «ΕΠΙΛΟΓΗ» - Καλαμάτα

<http://www.epil.gr>